EN KRITIK AF MYRDALS SYN PÅ OBJEKTIVITETSPROBLEMET I SAMFUNDSVIDENSKABEN

PER VEJRUP HANSEN

Debatten omkring »objektivitetsproblemet« er i løbet af de seneste år blusset op igen efter at have ligget mere eller mindre stille i 30–40 år. I 1930 kom den svenske økonom Gunnar Myrdal med en analyse af problemet i hans »Vetenskap och politik i nationalekonomin«, og måske var det denne analyse, som tildels afsluttede debatten. Indenfor den økonomiske samfundsvidenskab har Myrdal været autoriteten, når spørgsmålet om objektivitet dukkede op i en eller anden forbindelse.

Formålet med denne analyse er at foretage en vurdering af Myrdals syn på objektivitetsproblemet, således som det kommer frem i hans senere analyser. Selve problemet om objektivitet er af en så generel art, at jeg først og fremmest vil beskæftige mig med hele blokken af samfundsvidenskaber, altså samfundsvidenskaben i abstrakt forstand, og kun i anden omgang se specielt på den økonomiske videnskab, i eksempler o. l.

Den vurdering og kritik, som jeg vil give efter redegørelsen for Myrdals syn på problemet, vil automatisk føre over i en diskussion af den såkaldte kritiske teori, som den er udformet af »Frankfurter-skolen« – herunder vil jeg redegøre for dennes (alternative) syn på objektivitetsproblemet. Endelig vil jeg i et sidste afsnit give en kritisk beskrivelse af den bestående, »borgerlige« nationaløkonomi i lys af objektivitetsproblematikken.

I. OBJEKTIVITETSPROBLEMET

Det er vanskeligt rent indledningsvis at foretage en nøjagtig præcisering af, hvad objektivitetsproblemet egentlig er for et problem. Det eneste, man til en begyndelse kan gøre på nogle få linier, er at lade det bestå i f. eks. følgende spørgsmål: kan videnskaben være vurderingsfri, værdifri, uden implicitte eller skjulte værdidomme? Er det muligt at skelne mellem fakta og vurderinger? Kan man adskille erkendelse og interesse?

Dybere set må objektivitetsproblemet opstå som følge af forskellige van-

skeligheder, som refererer til selve de mennesker, som beskæftiger sig med samfundsvidenskab. Gunnar Myrdal har formuleret det på følgende måde i (1), s. 11: »Hur kan socialvetaren befri sig själv från: 1. det mäktiga inflytandet på hans eget tänkende av traditionen inom hans vetenskapsområde ... 2. inflytelserna från hela den kulturella, sociala, ekonomiska och politiska miljön i det samhälle där han levar och verkar. 3. de inflytelser som härrör från hans egen personlighet som ju inte bara formats av traditioner och omgivning utan också av hans individuella konstitution, historia och böjelser av olika slag?«

Punkt 2 peger tydeligt på den afgørende forskel, der er mellem naturvidenskaben og samfundsvidenskaben i denne sammenhæng. Samfundsforskeren er i modsætning til naturforskeren selv en del af det objekt eller forskningsområde, han undersøger. Dette gør objektivitetsproblemet meget mere kompliceret, når der er tale om samfundsvidenskab.

En god indledning til problematikken såvel som oversigt over den kan fås i Blegvad (2).

II. MYRDALS SYN PÅ OBJEKTIVITETSPROBLEMET

1. Udgangspunkt og begrebsramme

Min beskrivelse vil her hovedsagelig følge (1). Myrdal siger heri, at hans eget udgangspunkt for at beskæftige sig med denne problematik var en tidlig kritik af hans læremestre, de neoklassiske økonomer. Disse tilhørte den senviktorianske æra, og havde en udpræget laissez-faire holdning, som på ingen måde var udtrykt explicit, men som i stedet lå gemt i deres analyse og kunne være svær at få øje på. Myrdals kritik af dem kom til udtryk i hans »Vetenskap och politik i nationalekonomin« fra 1930.

Som en begrebsramme for hans analyse skelner han mellem to begreber, som tilsammen udgør vor opfattelse af verden, nemlig på den ene side »antagenden« (antagelser, beliefs) og på den anden side »värderingar« (vurderinger, valuations). Disse to begreber er sammenblandet og griber ind i hinanden i vor samlede opfattelse af verden (som han på sin side kalder »åsikter« (opinions). Mere præcist må man ved antagelser forstå det intellektuelle og »forstandsmæssige«, som beskæftiger sig med »fakta« – mens vurderingerne udgør det følelsesmæssige og viljesmæssige, der beskæftiger sig med, hvordan tingene bør være.

Det er et almindeligt fænomen, at antagelser og vurderinger gensidigt påvirker hinanden i den enkeltes samlede opfattelse. Vurderinger kan påvirke antagelserne og føre til rationaliseringer, men antagelserne kan også komme til at påvirke vurderingerne, f. eks. kan konkrete oplysninger om fakta ændre vores vurderinger (fordomme osv.).

Det korte af det lange er, at det er samfundsvidenskabens opgave at trække en skarpere linie gennem disse to begreber, dels i »folkeoplysningens« tjeneste, men også indenfor videnskaben selv. Han siger, at vurderingerne må frem i fuld dagslys i forskningen.

2. De skjulte vurderinger eller skævheder

Spørgsmålet er da, hvordan vurderinger kan ligge skjult i den teoretiske analyse. Eller på hvilke punkter der kan være tale om systematiske »skævheder«.

Myrdal peger for det første på det forhold, at samfundsforskere såvel som andre mennesker nemt kan falde for at søge frem til netop de konklusioner, som passer til de fordomme og vurderinger, man i forvejen har. Ønsketænkning kan føre til skævheder.

Derefter peger han på problemet med den anvendte terminologi. Ord som: den frie verden – udviklingslande – ligevægt – balance – normal – risikogevinst/profit – arbejdsgiver/arbejdskøber, osv., kan være værdiladede og dermed betyde skævheder. Men at en sådan terminologi i givet fald findes er mest betydningsfuld i den forstand, at den er et tegn på dybere skævheder i analysen. Således mener Myrdal, at et forsøg på at undgå en værdiladet terminologi ganske vist er vigtig at efterstræbe, men at det modsat nemt fører ud i en »terminologisk eskapisme« (han mener det er et generelt træk indenfor velfærdsteorien – f. eks. erstattede Pareto ordet nytte med ophilimitet).

En tredie skævhed er forskningens afhængighed af det omkringliggende samfund m. h .t. de spørgsmål analysen stiller og hele indretningen af arbejdet. M. peger på, at samfundsvidenskaben sjældent baner vej til nye perspektiver.

Dette fører ham ind på vurderinger, som yderligere influerer på de angrebsmetoder, der anvendes. Hermed menes de spørgsmål, som stilles, de begreber, modeller og teorier, der anvendes og endelig den måde vi vælger ud, ordner og analyserer vore iagttagelser og præsenterer resultaterne af vor forskning.

Det er således klart, at der i denne sammenhæng ikke er nogen principiel forskel mellem en normativt-analytisk og en empirisk-analytisk samfundsvidenskab. I den første er målet at opstille en model til beskrivelse af sociale sammenhænge v. h. a. relationer såsom adfærdsrelationer, tekniske relationer osv., der bygger på normative vurderinger (værdipræmisser) – de gribes så at sige ud af luften. I den anden, den empirisk-analytiske, er målet at foretage en statistisk (empirisk) beskrivelse af givne fænomener, af adfærd osv., hvilket så i anden omgang bygges ind i en model. Men selv om de primære relationer her er empirisk begrundede (og ikke blot

normative postulater), vil der alligevel indgå vurderinger eller skævheder. Ikke alene vil der indgå vurderinger i begrebsdannelsen og selve den statistiske klassifikation af iagttagelserne, men alle de skævheder, som Myrdal påpeger, vil også indgå i den empirisk-analytiske model, endog endnu stærkere, jfr. den tredie skævhed (afhængigheden af det omkringliggende samfund).

Myrdal siger generelt: »Innan man kan ha en syn, en uppfatning, måste man bestämme sig för en synpunkt och detta implicerar värderingar.«

3. *Valget af værdipræmisser*

Som en løsning på problemet at undgå skævheder opstiller Myrdal en slags »katalog« over, hvad man skal stille op med de værdipræmisser, som nødvendigvis må inddrages i en teoretisk analyse. Dette er måske bedst beskrevet i Myrdal (3), s. 157 –.

Værdipræmisserne skal opfylde følgende kriterier:

1. De skal være *explicit udtrykte* og ikke skjulte. De skal altså nævnes direkte i det skrevne.
2. De skal være så *specificerede og konkrete,* som vurderingen af virkeligheden, udtrykt i kundskab, kræver.
3. De skal være formålstjenligt eller *hensigtsmæssigt udvalgte,* eftersom de ikke kan udvælges direkte – a priori – fra »factual research«.
4. Dette, at værdipræmisserne ikke kan være a priori, selvindlysende eller generelt gyldige, betyder, at de *kun er hypotetiske.*
5. *Ideelt set* burde værdipræmisserne opstilles som flere *alternative sæt af hypoteser.*
6. De alternative sæt af hypoteser/værdipræmisser bør ikke vælges tilfældigt. Udvalgsprincippet bør være deres *relevans.* »Relevance is determined by the interests and ideals of actual persons and groups of persons«. Værdipræmisser, som ingen går ind for, er der altså ingen grund til at bruge.
7. Indenfor sådanne relevante præmisser bør man derefter udvælge dem, som er *signifikante* eller »betydningsfulde«: ». . . to denote valuations which are held by substantiel groups of people or by small groups with substantiel social power.« Disse behøver dog ikke omfatte majoriteten af befolkningen eller en politisk dominerende gruppe.
8. De mål og midler som indbefattes i vurderingerne skal være *rimelige,* dvs. mulige og opnåelige. Noget, som kun kan opnås med meget lille sandsynlighed, bør udelukkes via kritik på dette grundlag.
9. Sætter af værdipræmisser skal være *indbyrdes forenelige.*

Med denne løsning vil M. imødekomme et krav om realisme (i betydningen relevans, signifikans og rimelighed). Valget af værdipræmisser bør da forvandles til et krav om empirisk forskning som baggrund for selve specifikationen af præmisserne((1), s. 63.)

Ved videre at lade arten af de valgte værdipræmisser bestemme hele synsmåden og angrebsmetoden i analysen mener M., at et skridt er taget frem mod målet: ærlighed, klarhed, objektivitet og effektivitet i forskningen.

III. KRITIK AF MYRDAL

1. I Myrdals »katalog« kan det måske være hensigtsmæssigt at foretage en deling af kriterierne i to kategorier: dels dem, som angår *udvælgelsen* af værdipræmisser (især 6, 7, 8), og dels dem, der vedrører *behandlingen* (indpasningen) af værdipræmisser – efter at de er valgt (især 1, 2).

M. h. t. det sidste, behandlingen af præmisserne, opstår der ikke større problemer – alle er enige her. Værdipræmisser må nødvendigvis indgå, og de må da selvfølgelig udtrykkes explicit. Dermed er det ikke sagt, at det er en let sag at gøre værdipræmisserne explicitte og præcist definerede. I en anmeldelse af Myrdal (1) peger Göran Hemberg, jfr. (4), på, at præmisserne nemt forbliver abstrakte og upræcise – hver læser kan indenfor vide grænser tolke det ind i dem, som han eller hun ønsker (eks.: Myrdals eget begreb »moderniseringsidealet« anvendt på Sydøst-Asien).

Når sagen derimod drejer sig om udvælgelsen af værdipræmisser (som igen påvirker angrebsmetoden) er det et spørgsmål, om »Myrdal er tilstrækkelig«. M. giver faktisk selv svaret, idet der er en åbenlys indre modsigelse mellem hans beskrivelse af de skævheder, som kan findes i forskningen, jfr. afsnit II. 2, s. 24, og på den anden side hans løsning m. h. t. udvælgelsen af værdipræmisser. S. 24 påpegedes bl. a. den skævhed (= vurdering), som lå i forskningens afhængighed af det omkringliggende samfund m. h. t. de spørgsmål analysen stiller og hele indretningen af arbejdet. Heroverfor står M.'s krav om relevans, signifikans og rimelighed, der siger, at det omkringliggende samfund *skal* afgøre problem og metode, hvilket bl. a. vil sige, at man skal tage udgangspunkt i et samfunds givne institutionelle og politiske forhold – det er jo konsekvensen af empirisk forskning. Heri ligger så afgjort en vurdering, og en sådan teori er ikke værdifri. Der indgår stadig vurderinger – af implicit art, som ikke er »nævnt«.

Det forekommer, at der er en logisk-sproglig brist i hele hans analyse. Han forsøger at løse problemet med vurderinger – hvor han selv fortolker vurderinger som noget meget generelt og dybtliggende – ved at beskæftige

sig med noget langt mere snævert og specifikt, nemlig værdipræmisser. Sondringen er parallel til henholdsvis extra-videnskabelige og intra-videnskabelige vurderinger, jfr. nedenfor.

2. Hvad er objektivitet?

Man kan spørge, om en Myrdalsk analyse da overhovedet er objektiv? Hertil kan man dog svare både ja og nej, alt efter hvordan man definerer »objektivitet«. Hvis objektivitet skal betyde, at der overhovedet ikke findes vurderinger i teorien, så er svaret nej. Hvis derimod objektivitet defineres mere snævert, som »intersubjektivitet«, kan man godt have en objektiv analyse. Intersubjektivitet betyder, at to forskere under de samme forudsætninger (herunder samme værdipræmisser) i princippet skulle nå frem til samme beskrivelse, jfr. (5). Objektivitet i denne betydning går således på noget i retning af ærlighed, klarhed eller redelighed i arbejdet (d. v. s. værdipræmisserne gøres explicitte og præcise, og det skal være muligt at »følge« metoden). Myrdal forsøger ikke at præcisere, hvad han mener med objektivitet. Men det må/skal være i denne snævre betydning, han anvender begrebet.

Når objektivitet defineres som intersubjektivitet er problemet med de såkaldte *intra*-videnskabelige vurderinger løst: to uafhængige forskere når til samme beskrivelse, hvilket vil sige, at individuelle særinteresser ikke er tilstede. Men at to forskellige forskere når samme beskrivelse kan samtidig betyde, at de har samme videnskabssyn, deler den samme ideologi osv. – d. v. s., at der stadig kan (og vil) indgå *extra*-videnskabelige vurderinger, som ligger bag det fundamentale valg af problem og metode.

Man kan da konkludere, at en forskning efter Myrdals principper (og hermed hele den traditionelle økonomiske teori) *både* er *objektiv og ikke-værdifri,* jfr. (5), s. 141.

Det er med andre ord ikke tilstrækkeligt blot at sige, at værdipræmisserne skal gøres explicitte – og så tro, at sagen er klaret. Det har ikke desto mindre været en udbredt opfattelse.

Den videnskabsteori eller -filosofi som ligger bag den bestående (»borgerlige«) økonomiske teori er positivismen. Man tager udelukkende udgangspunkt i det bestående samfund, det faktiske, det »positive« – og udfører derefter en deskriptiv analyse af dette. Heri ligger, at den økonomiske teori ikke er værdifri – der foreligger extra-videnskabelige vurderinger, jfr. Fjellström (6), s. 27: »Positivismen kan uppfattas som en *artikulerad ideologi,* som ett instrument för att etablera och konsolidera ett sätt att tänka och uppfatta världen«.

3. Et teorihistorisk eksempel på extra-videnskabelige vurderinger.

I en artikel af Bo Gustafsson (7) nævner denne, at der findes udtalelser både hos Walras, Wieser, Clark m. fl., som tyder på, at de var klar over arbejdsværdi- og merværdilærens revolutionære implikationer – »och de tyckte inte om dem« (s. 15). Derfor den neoklassiske *nytte*værdilære, og i sammenhæng hermed (bevidst eller ubevidst valgt) den nye marginale metode, individorienteringen, økonomien som et isoleret emne, opfattelsen af tiden som noget abstrakt og a-historisk i forhold til den klassiske økonomi.

Dette viser, at skiftet fra den klassiske til den neo-klassiske økonomi i princippet ikke strider mod objektivitetskravet. Hvis de neo-klassiske økonomer (blot) havde fulgt Myrdals principper, ville der have været tale om objektiv eller intersubjektiv forskning. De to skoler kunne i princippet være objektive hver for sig – men det er vidt forskellige extra-videnskabelige vurderinger, som ligger bag. Man kunne også sige, at de to skoler har vidt forskellige sociale og politiske implikationer. Dermed er vi på vej over i den »kritiske teori«.

IV. KRITISK TEORI – FRANKFURTER-SKOLEN

1. En udmærket oversigt over Frankfurter-skolens historie og hvad den står for kan fås i Kalleberg (8). Om det første skal blot siges her, at det er den »skole«, som er udgået fra »Institut für Sozialforschung«, der blev grundlagt i Frankfurt am Main i 1930 – og som tæller navne som Horkheimer, Marcuse, Adorno, Fromm, Habermas m. fl.

2. Det er grundlæggende for den kritiske teori, at der eksisterer en indre forbindelse mellem videnskabelig erkendelse og samfundsmæssige interesser. Kort sagt er videnskab og politik uløseligt forbundet.

Denne *sammenhæng mellem erkendelse og interesse* er mest explicit analyseret af Habermas (9).

Den bestående, traditionelle teori baseret på positivismen har – hvor det drejer sig om empirisk-analytisk såvel som normativt-analytisk samfundsvidenskab – ladet sig nøje med én ting, nemlig at beskrive. Beskrivelsen retter sig mod at opnå lovmæssigheder af generel karakter (nomologisk viden). I anden omgang har denne beskrivelse skullet tjene til forudsigelse, men heri ligger også en erkendelsesledende interesse, nemlig en slags kontrol. Habermas anvender udtrykket en *teknisk* erkendelsesinteresse, der retter sig mod »teknisk rådvælde over objektiverte prosesser« (9), s. 10.

Den kritiske teori er en teori, der går ud over det rent deskriptive eller beskrivende. Oven på det deskriptive trin placeres et »kritisk trin«.

I (9), s. 11, beskriver Habermas dette kritiske trin: De systematiske

handlingsvidenskaber, herunder økonomi, har som mål at frembringe nomologisk viden. En kritisk samfundsvidenskab lader sig ikke nøje med det. Den påtager sig udover dette at undersøge 1. hvornår de teoretiske udsagn griber invariante lovmæssigheder ved den sociale adfærd overhovedet og 2. hvornår den griber ideologisk fastfrosne, men i princippet foranderlige afhængigsforhold.

D. v. s., at efter at man har beskrevet rent faktiske, foreliggende mønstre og lovmæssigheder i den sociale virkelighed, må man undersøge, hvorvidt disse lovmæssigheder er ideologisk betingede (af de givne institutionelle og politiske forhold). Er dette tilfældet træder »ideologikritikken« ind og påpeger, at den pågældende lovmæssighed er et produkt af specifikke historiske forhold, som kan forandres. Ideologikritikken er baseret på selvreflektion, som på sin side er bestemt af en *frigørende* erkendelsesinteresse. Målet er en frigørelse af individet (og kollektivet) fra en illegitim økonomisk, politisk, og kulturel magtudfoldelse – til skabelse af det myndige menneske og det frie samfund.

Hvis således en given lovmæssighed i den sociale virkelighed er udtryk for en illegitim magtudfoldelse, er det forskningens opgave at kritisere de betingelser, som ligger bag lovmæssigheden – for derved at få teorien ophævet. Dette synspunkt har tydeligt rod i Marx' begreb om varefetichismen (jfr. »Kapitalen«, 1. bog, 1. bind, s. 170 – (især s. 172) i den da. Rhodos-udg.)

Kalleberg (8) giver som eksempel kvindens umyndiggørelse og underordnede sociale position. Et eksempel fra den økonomiske teori kunne være, at man der finder den optimale allokering af ressourcer, herunder Paretooptimalitet, med udgangspunkt i den givne (skæve) indkomstfordeling.

En tænkning i disse kritiske baner måtte i øvrigt føre til, at man indenfor økonomien begyndte at skelne skarpere mellem, hvad der er økonomi, og hvad der er politik. Indenfor den givne institutionelle ramme omkring den aktuelle danske økonomi er det efterhånden blevet en lov, at f. eks. betalingsbalancen viser underskud, hvis der skal opretholdes fuld beskæftigelse (og tilsvarende de øvrige modstridende målsætninger). En kritisk teori ville her sætte ind med en kritik af de politisk givne institutionelle forhold, hvis man også vil opnå ligevægt på betalingsbalancen. Det skulle så udmøntes i en opstilling af alternative politiske forudsætninger, med en ændret lovmæssighed som resultat, d. v. s. betalingsbalanceligevægt. (Ganske vist går de indkomstpolitiske løsninger i retning af at ændre de institutionelle forhold, men en kritisk teori ville gå mere radikalt til værks, idet man ville blive ved med at søge politisk-institutionelle forudsætninger, der faktisk ville føre til betalingsbalanceligevægt).

3. Tilbage står problemet om den kritiske teoris syn på videnskabelig *objektivitet*. Man kunne (og har gjort det) anklage den kritiske teori for

overhovedet ikke at beskæftige sig med videnskab, men med ideologi (d. v. s., at man blot påpeger samfundets problemer og formulerer en målsætning, uden at have en reel interesse for erkendelse). Efter min mening må det i denne sammenhæng være relevant, hvorvidt den kritiske teori blot vil kritisere ideologiske betingelser for givne lovmæssigheder, uden at forsøge at opstille alternative forudsætninger med alternative lovmæssigheder som følge? Det eneste, Habermas nævner explicit, er selve kritikken.

Heroverfor står imidlertid den kritiske teoris objektivitetskrav, som siger, at objektivitet kun kan opnås ved bevidst identificering med fundamentale, almene interesser (f. eks. skabelse af »det myndige menneske« og »det frie samfund«). Disse *interesser bliver da en forudsætning for objektivitet*. Med den tidligere anvendte terminologi må interesser her tolkes som extra-videnskabelige vurderinger til bestemmelse af problem og metode (og objektivitet må tilsvarende forstås i bred forstand). Interesser betragtes altså ikke som en beklagelig fejlkilde, men som noget, forskeren bevidst må identificere sig med for overhovedet at kunne opnå objektivitet. Henvendt til »positivisterne« måtte det indebære, at disse bevidst identificerede sig med den tekniske erkendelsesinteresse.

Det vil med andre ord sige, at forskeren må begrunde og argumentere for sit fundamentale valg af problem og metode. Stillet overfor Myrdal vil det sige, at man også skal gøre de extra-videnskabelige vurderinger explicitte.

4. M. h. t. den kritiske teoris opfattelse af *angrebsmetoden* i analysen går denne klart ind for anvendelse af en totalitets-metode. Jfr. Horkheimer (10), s. 4, må man gå den møjsommelige vej fra beskrivelser af samfundsmæssige fænomener til indgående sammenligninger af dem og så først til dannelsen af almene begreber. Påvirkningen fra historicismen (især Max Weber) kommer her klart frem. På dette punkt har man mødt stærk kritik fra andre marxistisk inspirerede »skoler«, især »Althusser-skolen« i Paris, som opfatter begrebet social totalitet ud fra en strukturalistisk synsvinkel. Efter denne kan man ikke opfatte helheden ved at addere delene, men helheden må opfattes som en uadskillelig struktur, som er mere end summen af delene, jfr. i øvrigt Andersson (11), som jeg senere vil vende tilbage til.

V. EN KRITIK AF DEN LIBERALE NATIONALØKONOMI

1. I dette sidste afsnit vil jeg forsøge at give en kritisk beskrivelse af den bestående, traditionelle nationaløkonomi i lys af værdifrihedsproblematikken. Det vil herigennem blive klart, at den »borgerlige« teori bygger på et meget specifikt valg af problem og metode, et valg, som kun er ét blandt

flere mulige. Der ligger en extra-videnskabelig vurdering bag denne teoris specifikke menneskeopfattelse, dens isolerede økonomiske syn på samfundet, dens opfattelse af begrebet tid og hele dens metode. Alt dette sætter en grænse for, hvad teorien overhovedet kan »rumme« og dermed, hvad den er istand til at forklare.

2. Jeg vil tage udgangspunkt i en artikel af Göran Hemberg (12). (Artiklen kom i det første nr. af »häften för Kritiska Studier«, hvis tema var »kritik af den liberale nationaløkonomi« – bestående af i alt 4 artikler, heriblandt foruden (12) også (7) og (11).

Hemberg diskuterer i (12) umuligheden af at tale om »udsugning« (udbytning) i den neo-klassiske økonomi. Først formulerer han en nøjagtig definition af udsugning, hvorved forstås, at »A er udsat for udsugning, hvis der eksisterer en asymmetrisk bytteproces mellem A og B, således at A's mulighed for udvikling forringes«. Denne definition ville være en gyldig værdipræmis i en teori om udsugning, men på trods af det ville den nemt kunne virke anstødelig på mange »traditionelle« økonomer, der ville sige, at et begreb som udsugning er følelsesbetonet, på trods af at begrebet defineres explicit. Hertil siger Hemberg, at det, som er galt, er, at i modsætning til at kritisere et bestemt fænomen opfattes det at acceptere samme fænomen ikke som en »følelsesmæssig« vurdering. Bestående institutioner kræver ingen retfærdiggørelse – de består bare.

Mere interessant bliver det selvfølgelig at konfrontere den neo-klassiske økonomi med begrebet udsugning indeholdende en teoretisk accept af den explicitte definition – for derefter at se, hvad der sker.

Den første indvending fra den økonomiske teoris side kunne kaldes *det subjektivistiske modargument,* gående ud på, at den, som vurderer, kun kan gøre det for egen regning. Baggrunden er den individorienterede eller subjektivistiske nytte- og præferenceteori. Hver økonomisk enhed betragtes som en selvcentreret enhed, der uafhængig af nogen anden foretager sit valg, og ingen anden kan afgøre, hvad der er nyttigt eller unyttigt for denne enhed. Resultatet er, at man ikke kan foretage interpersonelle nytte-sammenligninger, og samtidig, at det bliver meningsløst og umuligt i det hele taget at tale om udsugning.

En væsentlig kritik af nytteteorien er for det første, at der ikke i nytte-funktionerne er specificeret, hvilke størrelser, der skal indgå – som oftest er det kun størrelser, som er prissat. For det andet, at en nyttefunktion ikke er defineret for en bestemt tidsperiode og en bestemt, konkret situation. Jeg skal vende tilbage til disse kritikpunkter i en mere generel formulering.

En anden indvending fra den bestående teori tager udgangspunkt i et *rationalitets-argument.* Dette argument siger ikke, at det er meningsløst at tale om udsugning, men det siger, at udsugning overhovedet ikke kan forekomme (sic!). Rationalitetsargumentet siger nemlig, at det må forud-

sættes, at hver økonomisk enhed handler rationelt, hvilket indebærer, at man ikke kan befinde sig i en dårligere situation efter transaktionen end før. Ellers havde man vel ikke foretaget transaktionen.

Dette kan man konkretisere udfra udenrigshandelsteorien, hvor frihandelsdoktrinen siger, at handel(bytte) altid vil kunne betale sig. Så snart der (blot) foreligger komparative fordele i produktionen i ét land i forhold til et andet land, kan man vise, at der opstår en samlet gevinst ved handel mellem disse to lande. Hvordan denne gevinst bliver delt, kan teorien ikke sige noget konkret om, men i det mindste kan et land ikke tabe på handelen, og normalt må man gå ud fra, at der bliver en positiv gevinst til begge.

Det essentielle er, at teorien ser på en sådan handel mellem lande som en isoleret hændelse, der foregår indenfor en afgrænset og kort »periode« (et år e. l.), således at f. eks. produktionsfunktionerne ligger fast. Hvis man alternativt ser på en længere tidsperiode, kunne det udmærket tænkes, at det var mere gunstigt for et land at undlade handel på kort sigt, hvis det dermed v. h. a. toldbeskyttelse ville blive muligt for landet at effektivisere sin produktion, altså udvikle sig økonomisk og industrielt. Hvis det var tilfældet, ville handel på kort sigt indebære udsugning, jr. definitionen, idet muligheden for udvikling forringes.

Den traditionelle teori har ganske vist tilgodeset denne synsvinkel med »infant-industry«-argumentet (opdragelsesargumentet), men kun som en undtagelse fra reglen. Hemberg foreslår, at opdragelsesargumentet snarere burde være reglen, da det er det mest interessante fænomen at forklare (protektionisme har jo i øvrigt også snarere været reglen end undtagelsen, endda generelt set).

Ét er klart, nemlig at de to teorier er fuldkommen uforenelige. Et væsenligt moment er opfattelsen af tid. Opdragelsesargumentet opfatter tidsdimensionen som noget konkret og historisk – man ser tiden som noget dynamisk, indenfor hvilken der sker en samfundsmæssig proces, som er mere end et varebytte. Der er således ikke blot tale om en økonomisk proces, idet man også inddrager sociale og politiske forhold (der tales om industrialiseringsgrader). Frihandelsdoktrinen opfatter derimod tiden som noget abstrakt, a-historisk (»en periode«), hvori der foretages et statisk varebytte løsrevet fra alt andet i samfundet. Man kunne påstå, at denne teori er »uvirkelig«.

3. *En alternativ teori som supplement?*

Det står hermed klart, hvad marxister mener, når de kritiserer den »borgerlige« økonomi som værende ude af stand til at forklare samfundets økonomiske udvikling som en historisk proces. Den borgerlige økonomis opfattelse af menneskene som homogene og rationalistiske, selvcentrerede

individer, og dens mangel på et samfundsmæssigt »totalsyn«, der dels indebærer en a-historisk tidsopfattelse, dels en opfattelse af økonomiske fænomener som samfundsmæssigt isolerede – forklarer det marxistiske kritikpunkt. Og det forklarer samtidig det modsatte grundlag, hvorpå en »marxistisk« økonomi i princippet vil bygge – – – i princippet, fordi der hurtigt kan opstå uenighed om det konkrete grundlag for teorien, jfr. modsætningen mellem »Althusser-skolen« og »Frankfurter-skolen«. (Der foregår jo iøvrigt i disse år en kraftig debat om den rette fortolkning af marxistisk metode).

I artiklen »För en marxistisk nationalekonomi« (11) af Jan Otto Andersson, har denne netop taget udgangspunkt i en fortolkning af Althusser's filosofi. Udfra denne udgør samfundet en helhed, som er kendetegnet ved en vis komplexitet, en struktureret helhed, som videre indeslutter forskellige »niveauer«, der koeksisterer i denne strukturelle enhed, opbygget på hinanden på en måde, som i sidste instans bestemmes af det økonomiske niveau. En model i traditionel forstand beskriver virkeligheden som den »er«, hvorimod en struktur »ligger under« virkeligheden og forklarer tingenes »eksistens« med strukturens »essens«.

Når man videre vil forklare en udviklingsproces, må man hæfte sig ved et modsætningsbegreb. Helhedens eller den komplexe strukturs udvikling forklares ved modsætninger eller konflikter mellem forskellige niveauer (således først og fremmest konflikten mellem produktivkræfterne og produktionsforholdene). Andersson nævner specielt, at man med en sådan synsmåde kan undgå de liberale nationaløkonomers fastlåsning i målkonflikter (f. eks. uforeneligheden af fuld beskæftigelse og stabile priser). Man ser en sådan målkonflikt som en modsætning mellem det økonomiske og det ideologiske niveau (hvor den sidste repræsenteres af politikerne).

Samfundsmodellen er altså en konfliktmodel, der antager, at der eksisterer interessekonflikter indenfor samfundet, og at disse konflikter udgør dynamiske kræfter for social forandring. Den borgerlige økonomis model er derimod en balancemodel, hvor man tenderer mod ligevægte (jfr. Israel i (5), s. 140–141).

Som en konklusion kan man med Andersson sige, at det er i spørgsmålet om helhedssyn og udgangspunkter, at marxistisk økonomi adskiller sig fra borgerlig økonomi. De taler med andre ord hvert sit sprog, imellem hvilke der ikke synes at være mulighed for at slå bro. De har hvert sit mål for, hvad man vil forklare i det samfund, vi lever i – og mens den borgerlige ikke kan forklare samfundsmæssige udviklingsprocesser, er der måske en række »tekniske« eller specifikke fænomener, som den marxistiske til gengæld ikke kan forklare. I så fald ville den eneste løsning være at opfatte økonomien som et fag bestående af to komplementære grene – hvis ønsket er en udtømmende teori.

REFERENCER

(1) Gunnar Myrdal: »Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen«, Stockholm 1968.
(2) Mogens Blegvad: »Samfundsvidenskab og samfundsvidenskaber«, København 1969.
(3) Gunnar Myrdal: »Value in social Theory«. London 1958.
(4) Göran Hemberg: »Om värdepremisser«, i »häften för Kritiska Studier«, nr. 1, 1969, s. 48–50.
(5) P. Nørregaard Rasmussen og Joachim Israel: »Vurderingsfri teori?«, i National-økon. Tidsskrift, 3.–4. hefte, 1971, s. 129–153.
(6) Roger Fjellström: »Anteckninger om positivismen«, i »häften för Kritiska Studier«, nr. 2–3, 1969, s. 26–38.
(7) Bo Gustafsson: »Klassicism, marxism och marginalism«, i »häften för Kritiska Studier«, nr. 1–2, 1968, s. 3–15.
(8) Ragnvald Kalleberg: »Vitenskap og samfunn« – som indledning til »Kritisk teori«, s. IX–XXIX. Oslo 1970.
(9) Jürgen Habermas: »Erkjennelse og interesse«, i »Vitenskap som ideologi«, s. 3–17. Oslo 1969.
(10) Max Horkheimer: »Traditionell og kritisk teori«, i »Kritisk teori«, s. 1–57. Oslo 1970.
(11) Jan Otto Andersson: »För en marxistisk nationalekonomi«, i »häften för Kritiska Studier«, nr. 1–2, 1968, s. 29–36.
(12) Göran Hemberg: »Kring omöjligheten av »utsugning« i den nyklassiske nationalekonomin«, i »häften för Kritiska Studier«, nr. 1–2, 1968, s. 16–24.